

İRAN DİLLERİ - I

Nimet YILDIRIM*

Özet: Çağımızda “Farsça” adıyla bilinen Yeni Farsça, Orta Farsça’nın ve o da, Eski Farsça’nın devamıdır. Eski Farsça; eski İran dillerinden biri, eski İran dilleri de, Hint-Avrupa dilleri ailesinin üyeleridir. Eski Farsça, Ahâmenişler döneminde, Eski İran’da kitabe yazımında kullanılmış olan çivi yazısıyla yazılan dilin adıdır. Fars bölgesinde ortaya çıkarılan yazıtların önemli bir kısmının, söz konusu dönemlerde yaşamış eski Fars kabilelerinin diliyle yazılmış olmasından dolayı bu dil bu isimle anılmaktadır. Bu yazıtların dilleri, günümüz Farsça’sının en eski şeklini ve temellerini oluşturmakta, dolayısıyla Eski Farsça çivi yazılı kitabeleri, Fars dilinin en eski yazılı belgeleri olarak kabul edilmektedir.

İslâm öncesi çağlarda İran’da egemen olmuş Ahâmenişler (MÖ. 550-330) zamanında devlete ait belgelerin, eski dünyanın önemli merkezlerinden Pasargard, Şûş ve Babil şehirleriyle Medler’in ilk başşehri olan Hemedân’da saklandığı aktarılır. Bazı bilginler, Eski Farsça’nın yazıldığı çivi yazısının, Medler tarafından da kullanıldığını ve hatta Eski Farsça’nın yazı şeklinin Medler’den alındığını iddia etmişlerdir. Ancak Dâryûş’un, Bisutûn Kitabeleri’nde İran diliyle yazan ilk kişinin kendisi olduğunu söylemesi bu iddiayı geçersiz kılmaktadır. Dilbilim, dilin morfoloji bölümünü ilgilendiren kelime yapıları ve türleriyle, cümle yapıları ve türlerini inceleyen sözdizimi açısından İran dilleri, üç ana gruba ve üç devreye ayrılır: 1- Fârsî-yi Bâstân: *Eski Farsça*. 2- Fârsî-yi Meyâne: *Orta Farsça*. 3- Fârsî-yi Nov/Derî: *Yeni Farsça*.

Anahtar Kelimeler: İran Dilleri, Eski İran Dilleri, İran Edebiyatı

I. Giriş

Günümüzde “Farsça” adıyla bilinen “Fârsî-yi Nov: *Yeni Farsça*”, “Fârsî-yi Meyâne: *Orta Farsça*”nın ve o da, “Fârsî-yi Bâstân: *Eski Farsça*”nın devamıdır. Eski Farsça; eski İran dillerinden biri, eski İran dilleri de, Hint-Avrupa dilleri ailesinin üyeleridir. Farsça günümüzde; İran, Afganistan, Tacikistan halklarının büyük çoğunluğu tarafından kullanılan, Hindistan, Türkistan, Kafkasya ve Mezopotamya bölgelerinde bazı halkların konuştukları, yazdıkları ve şiir söyledikleri dildir. İran dillerinin tarihi, tarih boyunca geçirdiği evreler ve değişimler, MÖ. 700 yıllarına kadar bilinmektedir. Söz konusu tarihlerden önce de, yine bilimsel verilere dayanılarak; doğuda Horasan’dan Tibet sınırlarına ve Çin Türkistan’ı çöllerine; güneydoğuda, Pencab’a; güneyde Fars Körfezi’ne; kuzeyde Sakalar ülkesine, Yunanistan’a; batıda, Suriye ve Hicaz çölü ile Yemen’e kadar uzanan geniş İran coğrafyasında, bugün İran’da konuşulan Farsça’nın kökleri ve asılları olan diller konuşuluyordu (Bahâr, 1373 hş.: I, 2-3).

* Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Doğu Dilleri ve Edebiyatları ABD

Geniş İran platosunda İranlı kabilelerden her birinin, kendine özgü dil ya da lehçelerle konuşmalarından dolayı, bütün kabilelerin anlayabileceği ve aralarında kullanabilecekleri kapsamlı ve ortak anlaşma aracı olacak bir dile çok eski zamanlardan beri hep ihtiyaç duyulmuştur. Ahâmenişler'in egemen oldukları çağlarda (MÖ. 550-330) İranlı kabileler arasında siyasî bir bütünlük sağlanmış olmasının da etkisiyle millî birlik konusunda önemli ilerlemeler sağlanmış olsa da, henüz millî ve herkesin anlayabileceği resmî bir dilden söz etmek mümkün değildir. Büyük Dâryûş (hük. MÖ. 522-486) zamanından itibaren yazı dili olarak da kullanılmaya başlanan "Eski Farsça" da, konuşulduğu bölgelerin sınırlarını aşamamıştır. O dönemlerde eski İran dillerinin kollarından hiçbiri, henüz bir diğer İran dili ya da lehçesini konuşanlar tarafından yabancı dil olarak algılanabilecek şekilde asıl gövdelerinden uzaklaşmamıştı. Örneğin Medler, kardeşleri Perslerin dillerini ileri düzeyde anlıyorlardı. "Eski Farsça" ile "Avestâ Dili" arasında da çok büyük farklılıklar bulunmuyordu (Mutlâk, 1989: 76).

İran'da en eski çağlardan günümüze kadar kullanılmış diller, birçok açıdan ortak özelliklere sahiptirler. Bu dillere, günümüz İran coğrafyasının değişik bölgelerinde ya da İran toprakları dışında birbirinden farklı coğrafyalarda kullanılmış olmalarına rağmen "İran Dilleri Grubu" adı verilmektedir. İran Dilleri grubu da, birbirlerinden ayrılmazdan, daha sonraki çağlarda kendi adlarıyla anılmaya başlayan bölgelerinde ayrı ayrı yaşamaya başlamalarından önceki çağlarda Hint-İran kavimlerinin dillerinin aslını oluşturan Hint-İran Dili'nin bir koludur. Hint İran Dilleri grubu da, Hint Yarımadası'ndan Kuzey Avrupa'ya kadar bölgelerde yaşayan ya da daha önceki çağlarda yaşamış olan kavimlerin dilleri olan Hint-Avrupa büyük dil ailesinin bir koludur (Tefezzulî, 1376 hş.: 11).

Üç bin yıllık bir tarihî geçmişi bulunan Farsça, geçirdiği uzun tarihî süreçte çeşitli değişikliklere uğramıştır. Klasik dönemlerde Farsça'nın lehçe ve sesleri birbirinden farklı özelliklere sahip olmuş ve her devrede, bu şivelerle konuşanlar arasından hangisinden bir hükümdar çıkmış ise o şive, zamanın resmî dili olmuştur (İsti'lâmî, 1981: 2).

II. İran Dillerinin Tarihî Devreleri

Hint-Avrupa/İndo-Européenne dil grubunda yer alan İran Dilleri ailesi, günümüz dünyasında bir taraftan Hindistan'dan Amerika'ya, diğer taraftan Avustralya'nın ve Afrika'nın bir bölümüne kadar geniş bir alanda yaşayan halkların konuşmakta oldukları dilleri kapsamaktadır. Yaygınlıkları, kullanım alanları ve tarihî önemleri açısından dünyanın değişik coğrafyalarında kullanılan önemli dillerin bazıları da, bu grupta yer alır (Komisyon, 1342-1343 hş.: I, 636; Yârşâtr, 1346 hş.: I, 9).

İran dilleri, "Hint-Avrupa Dil Ailesi" içerisinde en çok lehçeye sahip olan diller arasında yer almaktadır. Başta İran olmak üzere dünyanın bazı bölgelerinde yaygın bir kullanıma sahip olan Farsça, Fırat nehrinden Hindukuş

dağlarının doğusuna kadar uzanan bölgelerde konuşulan bir dil grubunun, Kafkaslarda da yaygın olan en önemli parçasıdır. Klasik dönemde İran lehçeleri, bir taraftan Hazar Denizi'nin kuzeyine, diğer taraftan Karadeniz'in batısına ve hatta Kuzey Moğolistan'daki Soğd kolonilerine kadar uzanmaktaydı (Komisyon, 1342-1343 hş., I, 636; Yârşâtr, 1346 hş.: I, 9).

İran dilleri, “Âryâ/Aryenne (Hint-İran/İndo-İranienne)” dillerinin kollarından, Hint-Avrupa büyük dil ailesinin en eski dilleri arasında yer alır. Âryâlar, MÖ. II. bin yılında iki büyük kola ayrılarak bir grup, günümüzde Afganistan olarak bilinen bölgeden geçip Hindistan'ın kuzeybatısına (Pencap ve çevresindeki bölgeler) giderek daha sonraları da zamanla diğer bölgelere dağıldı. Bir diğer grup da, aşamalı olarak İran platosuna gidip değişik bölgelerde yerleşmeğe başladı. O zamandan itibaren “Âryâ Dili”, “Hint” ve “İran” dilleri olmak üzere iki ana kola ayrıldı (Rızâyî-yi Bâğbîdî, 1380 hş.: X, 544-545).

HİNT-AVRUPA DİLLERİ AİLESİ			
ASYA	AVRUPA KOLU		
KOLU			
↓			
↓	Germen	Roman	Slav
	Dilleri	Dilleri	Dilleri
↓	↓	↓	↓
Hint	Almanca	İtalyanca	Rusça
Dilleri			
Farsça	İngilizce	Fransızca	Sırpça
Afgan Dili	İskandinav	İspanyolca	Bulgarca
	Dilleri		

Daha önce de belirtildiği gibi, Hint-Avrupa dil ailesinin bir kolu olan Farsça, MÖ. yaklaşık 1.500 yılına kadar Hintçe ile tek bir dil halindeydi. Hint ve İran milletlerinin birbirlerinden ayrılmasıyla, İran dili bağımsız olarak gelişti: Umman'dan Mezopotamya'ya, Karadeniz'in doğu kıyılarından ve Kafkasya'dan Pamir yaylasına ve Sind bölgesine kadar çok geniş bir coğrafyaya yayıldı. Bu kadar geniş bir alana yayıldığı için bazen bağımsız denecek kadar aslından uzaklaşmış dilleri ve bazen de aslı ile yakından ilgili lehçeleri meydana getirdi. Elde bulunan belgeler, alfabe ve içerik bakımından İran dillerini, “Eski”, “Orta Zaman” ve “Yeni İran Dilleri” gibi birbirinden farklı üç devreye ayırma imkânı vermektedir. Başlangıçtan, Ahâmeniş İmparatorluğu'nun yıkılışına (MÖ. 330) kadar geçen süre içinde konuşulan, yazılı belgeleri bulunan “Med Dili”, “Saka Dili”, “Eski Farsça” ve “Avestâ Dili”, eski İran dilleri grubunu oluşturur (Yazıcı, vd., 1999: XX, 413).

İranlılar'ın bilinen ilk devletleri olan Medler'in (MÖ. 708-550), dillerini yazı dili olarak kullanıp kullanmadıkları bilinmemektedir. Kaynaklarda,

Ahâmenişler (MÖ. 550-330) zamanında devlete ait belgelerin, eski dünyanın önemli merkezleri olan Pasargard, Şûş ve Babil şehirleriyle Medler'in ilk başşehri olan Hemedân'da saklandığı aktarılmaktadır. MÖ. VII. yüzyılın başlarında Med Kralı Deioces, kendisine yazılı olarak gönderilen dava ve mahkeme özetlerine karşılık olarak yazılı cevap veriyordu. Yabancı dillerde gönderilen yazıların ise onun makamında Med Dili'ne çevrildiği sanılmaktadır. Bazı bilginler, Eski Farsça'nın yazıldığı çivi yazısının, Medler tarafından da kullanıldığını ve hatta Eski Farsça'nın yazı şeklinin Medler'den alındığını iddia etmişlerdir. Ancak Dâryûş'un, Bîsutûn Kitabeleri'nde İran diliyle yazan ilk kişinin kendisi olduğunu söylemesi bu iddiayı geçersiz kılmaktadır (Yazıcı vd., 1999: XX, 413).

MÖ. VI. yüzyılın ilk yarısında Med krallarının sarayında, konularını İran efsanelerinden alarak şiir söyleyen şairler vardı. O zamana ait birçok hikaye ve destanın, Yunanlı tarihçilerin eserlerinde nakledilmiş olması, Medler döneminde, destanların veya destan şiirlerinin var olduğunu göstermektedir. Fakat bunların hiçbiri günümüze kadar gelmediği gibi, Med diliyle yazılmış bağımsız bir eser veya belge de çağımıza ulaşmamıştır. MÖ. 835 yılında yazılmış olan Asur kralları kitabelerinde Medler'den bahsedilmekte ve onlarla ilgili birkaç özel ada yer verilmektedir. Yunanca ve Latince bazı eserlerde de, Med Dili'nden bazı kelimeler aktarılmıştır. Medler'in yerine geçen Ahâmeniş krallarına ait kitabeler, bu dile ait en fazla kelime içeren belgelerdir (Yazıcı vd., 1999: XX, 413).

MÖ. 1.000'li yıllardan MS. 1.000'li yıllara kadar Karadeniz sahillerinden Çin sınırına kadar uzanan geniş topraklarda yaşayan Sakalar'ın dillerine ait herhangi bir belge bulunmamaktadır. Yunanca ve Latince kitaplarda Karadeniz sahillerinde yaşamış Batı Sakaları'ndan, Orta Asya'da yaşamış olan Sakalar'dan Hintçe, Yunanca ve Latince eserlerde de birkaç özel isim günümüze ulaşmıştır. Kaşgar'ın güneydoğusundaki eski Hoten ülkesinde konuşulan Hoten Dili'yle yazılmış çok az eser bulunmaktadır. Bunlar da, henüz tamamen tercüme edilip anlaşılır hale getirilememiştir. Hoten yazısı, Hint yazısından alınmıştır (Yazıcı vd., 1999: XX, 413).

Dilbilim, dilin morfoloji bölümünü ilgilendiren kelime yapıları ve türleriyle, cümle yapıları ve türlerini inceleyen sözdizimi açısından İran dilleri, üç ana gruba ve üç devreye ayrılır: 1- Fârsî-yi Bâstân: *Eski Farsça*. 2- Fârsî-yi Meyâne: *Orta Farsça*. 3- Fârsî-yi Nov/Derî: *Yeni Farsça*.

A. Fârsî-yi Bâstân: Eski Farsça (Eski İran Dilleri Dönemi)

Fars dili tarihinde, Eski İran dilleri dönemi, MÖ. II. Bin yılın başlarından-MÖ. IV. yüzyıla kadar geçen dönemi kapsar. MÖ. 1000-700 yılları arasındaki dönem, Eski İran dillerinin yaygın olarak kullanıldığı çağlardır. MÖ. VII. yüzyılda Eski Farsça, İranlıların İran coğrafyasının değişik bölgelerinde yerleşik hayata geçmeleriyle de birbirinden farklı şekillerde oluşmuş farklı lehçelerle ortaya çıkmıştır. Birtakım özgün nitelikler kazanarak birbirlerinden

ayrılmış olan bu dillerin en önemlileri; Med Dili, Saka Dili, Avestâ Dili ve Eski Farsça'dır (Ebu'l-Kâsımî, 1374 hş.: 17).

Milattan 5.000 yıl önce, Kuzey Kafkasya'da, Ural dağlarının batı bölgelerinde adı ve konuştukları dilin adı "Hint-Avrupa" diye bilinen bir kavim yaşamaktaydı. MÖ. II. binyılın ortalarında, kendilerine "Âryâ: *şerefli*" adını veren bir Hint-Avrupa kavmi, egemenlikleri altına aldıkları bölgeye "İran" adını verdiler. MÖ. I. binyılın ilk dönemlerinde, İran'ın doğusunda Herat ve Merv bölgelerinde, Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinde "Pîşdâdîler" ve "Keyânîler" adıyla anılan mitolojik bir devlet kurdular. MÖ. VIII. yüzyılın sonlarına doğru Deioces, Hemedan'da, Med Devleti'ni kurdu. Bu devlet Asurlulara bağlı bir yönetimdi. MÖ. VII. yüzyılın başlarında Ahâmeniş, Parsumaş'ta Med Devleti'ne bağlı olarak Ahâmenişler Devleti'ni kurdu. MÖ. 612 yılında Huştara, Ninova'yı ele geçirince, bağımsız Med İmparatorluğu'nun temellerini attı. Ahâmeniş'in torunlarından Kûrûş, 550 yılında Medler'in son hükümdarı Astyagas'ı yenilgiye uğratarak Ahâmenişler Devletini kurdu. Makedonyalı İskender, MÖ. 331 yılında Ahâmenişler Devletini ortadan kaldırdı. İranlıların bu coğrafyaya gelişlerinden, MÖ. 331 yılına kadar geçen süre "Eski Fars Dilleri Dönemi" olarak adlandırılır. Özellikle MÖ. 1000-700 yılları arasındaki dönem, Eski Farsça'nın en parlak çağları olarak bilinir. Ancak bu dilden günümüze herhangi bir yazılı metin kalmamıştır. Bu dilden ayrılarak oluşan bağımsız bazı diller, İran'ın değişik bölgelerinde kullanılmış, bunlar arasında, Med Dili, Saka Dili, Eski Farsça ve Avestâ Dili'nden birtakım yazılı belgeler günümüze kadar gelmiştir. Ahâmenişler döneminde İran'da yaygın olarak Zerdüş inancı egemendi. Kaynaklara göre, Heşâyârşâ (hük. MÖ. 486-466), bu dini kabul etmişti (Ebu'l-Kâsımî, 1374 hş.: 13-14; Ebu'l-Kâsımî, 1375 hş.: 3-4).

İran dilleriyle kaleme alınmış eserlerin bulunduğu en eski çağlardan Ahâmenişler'in yıkılışlarına kadar süren dönemde kullanılan dillere, "Fârsî-yi Bastân: *Eski Farsça*" adı verilir. Bir başka deyişle, "Eski İran Dilleri" dönemi, İran tarihiyle birlikte başlayarak Ahâmenişler'in yıkılışıyla sona ermektedir (Hânlerî, 1347 hş.: 60; Hânlerî, 1374 hş.: III, 12). Hintliler ile İranlıların birbirlerinden ayrılmalari, "Eski Hintçe" ve "Eski Farsça" adında iki ayrı dilin ortaya çıkmasına da ortam hazırlamıştır. Eski İran kavimlerinin ortak dili olarak kabul edilen "Eski Farsça" ile yazılmış herhangi bir eser günümüze kadar gelememiş olsa da, o dilden ayrılan kolları oluşturan ve "Eski İran Dilleri" adıyla bilinen birtakım diller, daha sonraki dönemlerde de, Ahâmenişler'in yıkılışına kadar (MÖ. 330) geniş coğrafyalarda kullanılmış ve bu dillerle birtakım eserler de kaleme alınmıştır. Eski İran dilleri arasından, yazılı eserler olarak sadece "Eski Farsça" ve "Avestâ Dili"nden metinler günümüze kadar gelebilmiştir. Bu dönemlere ait diğer dillerden önemsenecek miktarda yazılı metin kalmamıştır (Hânlerî, 1369 hş.: III, 12; Rızâzâde-yi Şafak, 1352 hş.: 28; Rızâyî-yi Bâğbidî, 1380 hş.: X, 545).

Eski Farsça'yla kaleme alınmış ve günümüze, sadece gümüş ve altın levhalar üzerine kazılmış birtakım yazılar, harfleri birbirine bağlı çivi şekliyle yazılmış bazı kitabeler kalmıştır (İsti'lâmî, 1981: 2).

Avestâ Dili'yle kaleme alınmış en eski eserler, muhtemelen MÖ. VIII-X. yüzyıllara aittir. Fars bölgesinin dili olan ve Ahâmeniş krallarının kitabelerini de yazmış oldukları Eski Farsça ile yazılmış ilk eserler, MÖ. V. yüzyıla, en son eserler ise, MÖ. III. yüzyıla aittir. Bu dönemlerde kullanılmış diğer diller arasında yer alan Med Dili ile Saka Dili hakkında bilgi yok denecek kadar azdır (Rızâzâde-yi Şafak, 1352 hş.: 28; Tefezzûlî, 1376 hş.: 11-12). Tarihin başlangıcından Ahâmenişler'in yıkılışlarına kadar geçen tarihî devreleri içine almakta olan Eski İran Dilleri Dönemi adıyla bilinen bu devreye ait dillerin bir kısmının sadece adı, bir kısmının birkaç kelimesi bilinirken, bir diğer kısmının da sadece varlığı tahmin edilmektedir.

Eski Farsça ile yazılan eserler; taşlar, kerpiçler ve demirler üzerine işlenmiş yazılar olup tamamı Ahâmenişler dönemine aittir. Bu yazılar daha çok Ahâmeniş hükümdarları Büyük Kûrûş (hük. MÖ. 550-529), Büyük Dâryûş (hük. MÖ. 522-486), Heşâyârşâ (hük. MÖ. 486-466), I. Erdeşîr (hük. MÖ. 466-424), II. Dâryûş (hük. MÖ. 424-404), II. Erdeşîr (hük. MÖ. 404-358), III. Erdeşîr (hük. MÖ. 358-338) dönemlerine ait olup çoğu üç dilde yazılmıştır. Sayıları 80'i aşan söz konusu kitabeler, tarih, coğrafya, devlet yönetimi, ahlak ve din açılarından son derece değerli yapıtlardır. O dönemler İran tarihi, coğrafyası, medeniyeti ve edebiyatıyla düşünce ve kültürel özelliklerini göstermesi açısından da ayrıca önem taşımaktadır (Rızâzâde-yi Şafak, 1352 hş.: 29).

Eski Farsça, tamamı, o dönemin olayları ve krallıkların icraatından bahseden ve edebî özellikleri fazla olmayan Ahâmeniş kitabelerinde kullanılmıştır. İran topraklarında; Taht-ı Cemşîd, Nakş-i Rustem, Pasargad ve diğer bazı yerlerde bulunmakta olan bu kitabelerin çoğu, M.Ö. 521-486 yılları arasında dünya hakimi olan Büyük Dâryûş ve diğer Ahâmeniş krallarına aittir. Bu yazılar, o devirdeki Perslerin dilinin olgunlaşmış bir dil olduğunu göstermektedir. Bunlar, bu dille yazılmış ilk deneme eserler türünden değildir. Kitabelerde dilin kullanımında gösterilen ustalık ancak uzun bir geçmişin tecrübeleri ile elde edilebilecek bir birikimi göstermektedir. Bu kitabelerin en önemlisi, Hemedân ve Kirmânşâh arasındaki bölgede bulunan, Büyük Dâryûş'un nesebi, padişahlığı ele geçirmesi, savaşları, zaferleri ve egemen olduğu ülkelerden söz edilen Bîsutûn Kitabesi'dir. Eski Farsça ile yazılmış eserlerin tamamı, çivi yazısıyla kaleme alınmıştır (Öztürk, 1985:122; Yârşâtîr, 1346 hş.: I, 10).

Eski İran dillerinin, eski Hint dilleriyle ve özellikle *Vedalar*'ın yazılışında kullanılmış olan, Hint Âryâlarının en eski dili olan Veda Dili'yle yakınlıkları ve benzerlikleri vardır. Dilbilgisi kuralları ve dilin iç yapısı açısından da bu iki dil arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır (Yârşâtîr, 1346 hş.: I, 10-11).

1. Med Dili

En eski çağlarda yaşamış atalarından İranlılara kalan klasik dönemlere ait hatıralar; dinî birtakım kurallar, ilahiler ve Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinde de aktarılan tarihî birtakım bilgilere yer veren "Avestâ nesikleri"dir. *Avestâ*'nın, tarihî bölümlerinde, ilk insan ve ilk hükümdar Keyûmers'ten, Zerdüşî dinini kabul eden ilk hükümdar Goştâsp'a kadar gelişen olaylar hakkında ayrıntılara yer verilmektedir. Bu rivayetlerde; İran siyasî, sosyal ve edebî geleneğinin tarihî köklerinden hiç uzaklaşmadığı ve bu halkın dilinin de en eski tarihî ya da tarih öncesi dilleriyle olan bağlarının hep sağlam kaldığı, aralarında hiçbir zaman kopukluk olmadığı, Zerdüşî'nin Gâtâlar'ının dilinin de bu halkların dillerinin en eski örneği olduğu aktarılır (Bahâr, 1373 hş.: I, 3-4).

MÖ. VIII. yüzyılın sonları ya da VII. yüzyılın başlarında kurulan, başkenti Hegmatânâ/Ekbâtânâ/Hemedan olan Med Devleti'nin egemenliği altındaki halkın dili olan Med Dili, kendilerinden sonra yönetime gelmiş Ahâmenişler'in dilleriyle farklılıkları bulunmayan bir dildir (Bahâr, 1373 hş.: I, 5). Bu dil, Med hükümdarlarının, egemenlikleri altında Batı ve orta İran'da yaşayan halkların dilidir. MÖ. 835 yılından itibaren Asur hükümdarları kitabelerinde, Med halkından söz edilir. Med Dili'yle yazılmış bağımsız kitap halinde herhangi bir eser günümüze kadar gelememiştir. Bu dilden bazı kelimeler, Yunan ve Latin dillerinde yazılı birtakım metinlerde yer almaktadır. Ancak bu dil ile ilgili en önemli bilgiler, Med hükümdarlarının ardından, onların bıraktıkları bölgelere egemen olan Ahâmeniş hükümdarlarının kitabelerinde yer alan pasajlar ve kelimelerdir (Turâbî, 1373 hş.: 37; Yârşâtîr, 1346 hş.: I, 10; Muîn, 1375 hş.: I, 4).

MÖ. I. binyılın ilk devrelerinde Seyhun ve Ceyhun ırmakları arasındaki havza içerisinde yer alan bölgelerde Âryâlar yaşamaktaydı. Bu bölgenin kuzeyinde Aral Denizi yakınlarında belki de, Zerdüşî inancının ilk yerleştiği bölgelerden biri olan, her halükârda önemli dinî ve siyasî merkezlerden biri olarak kabul edilen Hârizm eyaleti, Güneydoğuda ise Soğd ülkesi yer alıyordu. Med İmparatorluğu, Mezopotamya devletlerinin yıllıkları ve Yunan tarihçisi Herodot'un eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla ilk İran devletidir. Ancak Medler döneminden günümüze herhangi bir yazılı belge kalmamış olması, bu imparatorluğun kendi dilleriyle yazmış olup olmadığı konusunda bilgi edinemeyişimizin temel nedenleri arasında yer alır. Ahâmenişler döneminde Pasargad, Şûş ve Babil gibi merkezlerin yanı sıra Ekbatana, yani Medlerin ilk başkentlerinde de, devlet resmî belgelerinin korunduğu bilinmektedir. Büyük bir ihtimalle Med Devleti de, diğer yönetimlerin yaptığı gibi resmî evrakını ve kıymetli belgelerini birtakım arşivlerde koruma altında tutuyordu. Ancak bu, Med yönetiminin söz konusu belgeleri Med Dili'yle kaleme almış olduğu anlamını ifade etmez (Hânlerî, 1374 hş.: I, 159-160; Oranskii, 1379 hş.:19).

Herodot'un aktarımlarında, Med Hükümdarı Deioces'in gelenekselleştirdiği bir uygulamaya göre, MÖ. VII. yüzyılda bütün davalar ve savunmaların özetleri yazılı olarak kendisine iletilir ve saltanat sarayına

hükümdarın huzuruna çıkarılır, o da, bütün bunları inceledikten sonra görüşünü belirtir, bu belgelere iliştiirerek kendilerine geri gönderirdi. Ancak birtakım tarihî ipuçlarından, katiplerin bu savunmaları ve dava özetlerini kendi dilleriyle yazdıkları ve hükümdar için onun huzurunda Med Dili'ne çevirdikleri sanılmaktadır. Bazı filologlara göre; Medler de, Eski Farsça döneminde kullanılan çivi yazısından yararlanmışlardır. Bazıları da, çivi yazısının, Medler döneminde kullanılan benzeri bir tür yazıdan esinlenilerek icad edildiği kanısındadır. Birtakım araştırmacılar da, MÖ. VI. yüzyılın ilk yarısında Med hükümdarlarının saraylarında, şiirlerinin konuların millî rivayetlerden alan birtakım şairlerin bulunduğunu ifade ederler. Medler döneminden kalma birkaç mitolojik hikayenin Yunan yazılı kaynaklarında yer aldığı, buradan hareketle Medler döneminde yazılı İran hikayeleri olduğu yargısına varılmaktadır. Ancak bu yazılı metinlerden hiçbiri, direkt olarak tarihi devirlere ulaşmamıştır (Hânlerî, 1374 hş.: I, 160-161).

2. Saka Dili

Yunan ve Latin kaynakları da, MÖ. I. Bin yılın ilk yarısında Orta Asya sınırlarından geçerek uzak bölgelere dağılmış, İran dilleriyle konuşan Sakalar'ın Orta Asya'nın uzak bölgelerinde Karadeniz sahilleri yörelerinde yaşadıklarını onaylamaktadır (Turâbî, 1373 hş.: 37; Ebu'l-Kâsımî, 1374 hş.: 17-18;). İranlı kabilelerden olan Sakalar'dan bir bölümü, Hazar Denizi'nin doğusundaki bölgelerde ve Partlar ile Soğdlular'ın yaşadıkları bölgelerin kuzeyindeki topraklarda, diğer bir kısmı da, Hazar Denizi'nin batısında, Karadeniz'in kuzeyindeki çöllerde yaşamaktaydı. Batı Sakaları bir dönem Medler'i yenerek yönetimi ele geçirmiş, ancak Medler onları bir süre sonra yönetimden uzaklaştırıp egemenliği yeniden ele geçirmişlerdir. Dâryûş yazıtlarında Sakalar'ın dört kabilesinden söz edilir. Sakalar'ın dilleri, Med Dili ve Eski Farsça'dan fazla farklılık göstermez. Eski Saka dilinden birtakım özel isimler; kişi ve yer adları bazı Asur kitabelerinde ve Yunan kaynaklarında aktarılmaktadır. Muhtemelen Kafkaslarda yaygın Oset Dili, Batı Saka dilinin, Kaşgar'ın kuzeydoğusunda yaygın Hoten dili de, Doğu Saka dilinin günümüzdeki şekilleridir (Hânlerî, 1374 hş.: I, 161-162; Turâbî, 1373 hş.: 37-38).

Günümüze kadar gelmiş ve Çin Türkistan'ında bulunmuş, bu dildeki eserler, bu dilin farklı iki şeklinin bulunduğunu da göstermektedir. Bunlardan biri, "Tumşukî", diğeri de "Hotenî"dir. Daha çok Budist inanışıyla ilgili eserlerin yazılmış olduğu Hoten Dili, V./XI. yüzyıla kadar Hoten hükümdarlığının dili olarak yaşayan diller arasında yer almıştır (Oranskii, 1379 hş.:20). Budist dinine ait metinler dışında bu dilden kalma eserler; tıp ile ilgili eserler, destanlar, hikayeler, ticarî mektuplar, resmî senetler ve benzeri dokümanlardan oluşmaktadır. Bu dilin en eski şekli, gramer açısından eski Farsça'nın gramerine benzemektedir (Ebu'l-Kâsımî, 1374 hş.: 141; Yârşâtur, 1346 hş.: I, 18).

3. Eski Farsça

Eski Farsça, Ahâmenişler döneminde, Eski İran'da kitabe yazımında kullanılmış olan çivi yazısıyla yazılan dilin adıdır. Fars bölgesinde ortaya çıkarılan yazıtların önemli bir kısmının, söz konusu dönemlerde yaşamış eski Fars kabilelerinin diliyle yazılmış olmasından dolayı bu dil bu isimle anılmaktadır. Bu yazıtların dilleri, günümüz Farsça'sının en eski şeklini ve temellerini oluşturmakta, dolayısıyla Eski Farsça çivi yazılı kitabeleri Fars dilinin en eski yazılı belgeleri olarak kabul edilmektedir. Bu dil özellikle dilbilgisi kuralları açısından Avestâ Dili'ne benzemektedir (Turâbî, 1373 hş.: 38).

Eski Farsça, Perslerin, günümüzde İran'da "Fars Eyaleti" adıyla bilinen bölgeye girişleri ve buraya yerleşmelerinden itibaren kullanılmaya başlanan, Medlerin yıkılışının ardından (MÖ. 550) Ahâmeniş İmparatorluğunu kuran Perslerin dilidir. Ahâmeniş dönemi katipleri, deriler ve papirüsler üzerine yazarken, Arami Dili ve alfabesini, taş ve balçık üzerine işlerken de Elam çivi yazısı ve Babil yazısını kullanırlardı. Ancak muhtemelen Büyük Kûrûş döneminden itibaren eski Farsça'yı yazmak için özel bir çivi yazısı oluşturulmuştur. Bu yazı, I. Dâryûş döneminde (MÖ. 522-486) gelişmiş ve zenginleşmiştir (Rızâyî-yi Bâğbîdî, 1380 hş.: X, 545; Oranskii, 1379 hş.:19). Eski Farsça'nın yazıldığı ve sadece Ahâmeniş hükümdarları kitabelerinde kullanılmış olan çivi yazısı, sağdan sola doğru yazılıyordu. Ahâmeniş hükümdarlarından kalma kitabeler, bazen tek bir dilde (Eski Farsça), bazen iki dilde (Eski Farsça ve Elam Dili), bazen de üç dilde (Eski Farsça, Elam ve Babil dilleri) yazılmıştır.

Eski Farsça ile kaleme alınmış bütün yazılı metinler çivi yazısıyla yazılmıştır. Bu kitabelerde 500 kadar Eski Farsça kelime bulunmaktadır. Bunların dışında, üzerinde Eski Farsça kelimeler bulunan bazı mühürler ve kaplar günümüze ulaşmıştır. Yunan tarihçileri eserlerinde; Eski Farsça birkaç özel isim ve kelimeyi değiştirerek nakletmişlerdir. Dâryûş kitabelerinde kullanılan bazı kelimeler birtakım değişikliklerle günümüze gelmiştir (Yazıcı vd., 1999: XX, 413).

"Pârsî-yi Bâstân", "Furs-i Kadîm" veya "Furs-i Hahâmenişî" adlarıyla da bilinen Eski Farsça, Ahâmenişler devrinde (MÖ. 559-330) İran'ın resmî dili oldu. Sanskrit ve *Avestâ* dilleriyle yakın akrabalığı olan bu dilden günümüze ulaşan en önemli eserlerin başında Ahâmeniş hükümdarlarının tamamı çivi yazısıyla yazılmış kitabeleri gelmektedir. Bu yazıtların önemli bir kısmı, dağ yamaçlarında kayalıklar üzerine ya da birtakım önemli yapıların duvarlarına ve sütunları üzerine kazılmıştır. Bunların yanı sıra üzerlerinde birtakım isimler bulunan bazı mühürler ve yüzük kaşları, üzerlerinde yazılar bulunan bazı kaplar, öte yandan yakın dönemlerde Taht-i Cemşîd'te ve Hemedân'da bulunan bazı altın ve gümüş levhalar da, birtakım yazılara yer vermektedir. Bütün bu kitabeler ve levhalar, üç dil ve üç alfabeyle yazılmıştır: Eski Farsça, Elam Dili

ve Babil Dili (Hânlerî, 1369 hş.: III, 12; Hânlerî, 1374 hş.: I, 162; Ebu'l-Kâsımî, 1375 hş.: 69, 79; Muîn, 1346 hş.: I, 38; Muîn, 1375 hş.: I, 5).

Ahâmenişlerin dilinden kalan en büyük ve en uzun kitabe, Büyük Dâryûş'un emriyle, Kirmanşah'ın Bisutun Dağı'ndaki yüksek bir kaya üzerine kazılmış bulunan kitabedir. Kitabede yer alan yazılar, kralın fetihlerini konu almaktadır. Eski Farsça ile çağdaş iki dil daha vardır. Bu dillerden biri, Zerdüşt'ün kutsal kitabı *Avestâ*'nın dili; diğeri de, hâlâ Hindistan'ın bazı bölgelerinde konuşulmakta olan Sanskritçe'dir. Eski Farsça'nın bu iki dil ile kelimeleri ve grameri açısından çeşitli yönlerden benzerlikleri vardır. Eski İran'da batı ve güney bölgelerinde yaşayanların Eski Farsça; kuzeydoğu ve doğu halkının ise *Avestâ* dilini konuştukları belirtilmektedir (İsti'lâmî, 1981: 2).

4. *Avestâ Dili*

Eski İran dillerinden “*Avestâ Dili*”, Zerdüşt'ün ünlü kutsal kitabı *Avestâ*'nın yazılmış olduğu dildir. Zerdüşt bağlılarının inanışlarına göre; Ahâmenişler zamanında *Avestâ*, altın suyuyla 12.000 sığır derisi üzerine yazılmış, ancak İskender'in İran'a saldırısı ve ardından Ahâmeniş devletinin yıkılışıyla birlikte bu kutsal metin ortadan kaybolmuştur. Yine tarihî aktarımlara göre; *Avestâ*, Eşkânî hükümdarlarından I. Belâş zamanında (hük. 52-78), ardından da Sâsânî devletinin kurucusu ve ilk hükümdarı Erdeşîr-i Bâbekân (hük. 224-240) döneminde yeniden kaleme alınmıştır. Ancak birtakım araştırmacılar da, *Avestâ*'nın Sâsânî dönemine kadar sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarıldığı ve II. Şâpûr (hük. 309-379) döneminde Orta Farsça'ya ve Pehlevice'ye dayanan, *Avestâ* adı verilen yeni bir yazı dili oluşturularak onunla yazıldığı kanısını taşırlar. “Dîn-i Debîrî” ve “*Avestâ Yazısı*” adı da verilen bu dilin alfabesi, 36 harften oluşmaktaydı (Rızâyî-yi Bâğbîdî, 1380 hş.: X, 546).

Avestâ Dili, birtakım şartlara bağlı olarak tanımlanması ve sınırlandırılması gereken bir kavramdır. Çünkü *Avestâ*, bir kaleminden çıkmış, aynı özellikleri taşıyan dillerde yazılmış bir metin değil, birbirinden farklı coğrafyalarda, değişik zamanlarda ve değişik kişiler tarafından derlenip oluşturulmuş bir mecmuadır. Bu yüzden *Avestâ*, tarz açısından da bütünsellik göstermez. *Avestâ*'nın en eski yazılı şekilleri, MÖ. II. bin yılda kaleme alınmış ve uzun asırlar boyunca dilden dile sözlü anlatılar yoluyla aktarılmıştır. *Avestâ*'nın önemli bir bölümünü oluşturan birtakım ilahileri ve mitolojik çağlara ait bilgiler veren bölümleri, ilk olarak İslâm sonrası ilk yüzyıllarda dağılmış şekilleri bir araya toplanarak oluşturulmuştur. O dönemlerde de *Avestâ Dili*, ölü diller arasında yer alıyor ve sadece dinî birtakım törenlerde kullanılıyordu (Oranskii, 1379 hş.: 18).

İran'ın doğu bölgelerinde belli yerleşim birimlerinde konuşulan bir dil olan *Avestâ Dili*'nin kesin olarak hangi bölgenin dili olduğu konusunda bilgimiz yoktur. Aynı zamanda bu dilin ne zaman kullanımdan kalktığı konusunda da kesin bilgi bulunmamaktadır. Bu dilde yazılmış ve günümüze kadar ulaşabilmiş olan tek eser, Zerdüşt dininin kutsal kitabı *Avestâ*'dır.

Avestâ'nın en eski bölümlerini oluşturan Zerdüş'tün bizzat kendi ilahileri olan *Gâtâlâr*, bu dilin en eski şeklinin örnekleridir. Zerdüş'tün yaşadığı zamanla ilgili en geç tarih, MÖ. VI. yüzyıl olarak tahmin edilmektedir. Dolayısıyla *Gâtâlâr*'ın yazıldığı dil, bu zamandan daha sonraların dili olamaz. Ancak daha önceki dönemlerin dili olması ihtimali de yok değildir. Bu dil muhtemelen Sâsânî döneminin son devirlerinde (MS. VI. yüzyıl civarları) bu amaçla Pehlevî Dili esas alınarak ortaya çıkarılmış ve özel bir dil şeklinde oluşturulmuştur. Pehlevî Dili'ne oranla daha kolay öğrenilebilecek, daha sade bir yapıya sahiptir. Öte yandan *Avestâ* Dili'nde yazılmış olan *Avestâ* metninin edebî yönü de güçlüdür. *Avestâ*'nın ne zaman yazılmış olduğu konusunda kesin bilgi yoktur. Ancak bazı bölümlerindeki ayrıntılardan hareketle, milattan 900 yıl önce yazılmış olduğu hakkında bazı görüşler ileri sürülmektedir (Hânlerî, 1374 hş.: I, 174-176; Hânlerî, 1369 hş.: III, 9; Öztürk, 1985: 122; Ebu'l-Kâsımî, 1374 hş.: 20; Ebu'l-Kâsımî, 1375 hş.: I, 5; Lazar, 1372 hş.: 570; Yârşâtîr, 1346 hş.: I, 10; Muîn, 1375 hş.: I, 7-8).

Önemli Eski İran dillerinden biri olan *Avestâ* Dili, Eski Farsça ile aynı çağlarda kullanılmıştır. Ancak bu dilin sadece bir yazım dili mi, aynı zamanda bir konuşma dili olarak da kullanılıp kullanılmadığı hakkında kesin bilgi yoktur. Bazı araştırmacılar, *Avestâ* Dili'nin eski İran'ın doğu bölgelerinde konuşma dili olarak da kullanıldığı kanısını taşırlar. Bazılarınca da bu dil, Kuzeybatı İran'da kullanılmış, Med Dili ile aynı özellikler göstermektedir. Bu rivayetler, Zerdüş'tün, Azerbaycan'da dünyaya geldiği kanısını da güçlendirmektedir (Rızâzâde-yi Şafak, 1352 hş.: 3). Eşkânî ve Sâsânî dönemlerinde artık kullanılmayan *Avestâ* Dili, Sanskrit Dili'yle aynı kökene sahiptir. Dilbilim araştırmalarından elde edilen sonuçlar, Eski Farsça ile *Avestâ* Dili'nin aynı dilin iki bağımsız kolu olduğunu ortaya koymaktadır. Bir diğer ifadeyle; *Avestâ* Dili, İran'da bir eyaletin; Eski Farsça da, başka bir eyaletin dilidir. Bazı dilbilimcilerce; “Zeban-i Bâhterî/Belhî-yi Bâstân: *Doğu Dili/Eski Belh Dili*” adını verilen bu dilin en yaygın adı, “*Avestâ Dili*”dir (Yârşâtîr, 1346 hş.: I, 27).

Eski İran peygamberi Zerdüş, Hükümdar Goştâsb zamanında peygamberliğini ilan ederek dinini yaymıştır. Bu dinin kutsal kitabı olan *Avestâ*'nın yazıldığı dilden günümüze kadar gelebilmiş eserler, bu kitaptan kalan bazı parçalardır. Mes'ûdî, *Avestâ*'nın, on iki bin öküz derisi üzerine yazılmış olduğunu ve İskender'in saldırısı sırasında ortadan kaybolduğunu ifade etmektedir. Bu dil, Sâsânîler zamanında yaygın olarak kullanılmıştır. Sâsânîler döneminde kullanılan diğer diller, *Avestâ* Dili'nin daha da geliştirilmiş şekli olarak ortaya çıkmıştır. *Avestâ* Dili'yle madenler ya da taşlar üzerine kazılmış bazı padişah mühürleri ve vakayinameler de günümüze kadar gelmiştir (İsti'lâmî, 1981: 3).

Avestâ, Zerdüş'tî din adamları tarafından muhtemelen Sâsânîler devrine kadar (MS. 226-651) sözlü olarak nesilden nesile nakledilmiştir. Sâsânîler döneminde halk tarafından anlaşılabilir duruma düşmesi üzerine, unutulmasını önlemek için Zerdüş'tî din adamları yeni bir yazı icat etmişler ve bu yazıyı

sadece *Avestâ*'yı yazmak için kullanmışlardır. “Avestâ Yazısı” adıyla bilinen bu yazı, Sâsânî devrinin diğer alfabeleri gibi Ârâmî alfabesinden alınmış olup sağdan sola doğru yazılır. Ârâmî harfleriyle, Avestâ alfabesinde harfler, şekil olarak birbirine benzemekle birlikte yazılışları farklıdır. Harfler birbirinden ayrı yazılır, hiçbir şekilde bir sonraki harfle birleşmez. Her ünlü için özel bir işaret mevcut olduğu gibi kısa ve uzun ünlülerin işaretleri de ayrıdır. *Avestâ*, Sâsânîler döneminin kutsal kitabı olduğu için o dönemin dillerinden Orta Farsça'yı önemli ölçüde etkilemiş, bazı kelimeler biraz değişikliklerle bugünkü Farsça'ya da geçmiştir (Yazıcı vd., 1999: XX, 414).

Sâsânîler'in yönetimde bulunduğu dönem, İran dil ve edebiyatı bakımından daha önceki dönemler gibi hakkında az bilgi bulunan bir devre değıldir. Bu dönemden çeşitli kitaplar, şiirler, şarkılar ve yazılar intikal etmiştir. Elimizde bulunan tarih, coğrafya, dînî şiir, *Avestâ* tefsirleri ve daha başka konularda yazılmış birçok yapıtın dilinin İslam sonrası Farsça'sıyla olan benzerliğı, Farsça'nın klasik şekliyle kaleme alınmış eserlerden hareketle modern dil arasındaki ortak ve farklı yönlerin tespitinde bize ışık tutmaktadır. Bu dönem diline, “Pehlev dili/Pehlevî/Pehlevî Dili/Pehlevice” adı verilir. Sâsânîler'in kullandığı bu dil, Müslümanların İran'ı fethiyle hemen ortadan kalkmamış, İslam sonrasında da dört yüz yıldan fazla bu dille konuşulmaya ve yazılmaya devam edilmiştir. Sâsânî Pehlevicesi'yle yazılmış bazı eserler, günümüze kadar gelmiştir (Rypka, 1370 hş.: 7-9). *Avestâ* dili Eski Farsça'yla çağdaş bir dildir. Ancak sadece bir dinin yazı dili mi, yoksa aynı zamanda halkın da kullandığı bir dil mi olduğu konusunda kesin bilgi bulunmamaktadır. *Avestâ* edebiyatı, *Avestâ* adlı kitaptan günümüze kadar gelebilmiş olan parçalardan ibarettir. (Rızâzâde-yi Şafak, 1352 hş.: 33; İsti'lâmî, 1981: 8-10).

5. Diğer Eski İran Dilleri

Eski çağlarda İran coğrafyasının değışik bölgelerinde kullanılmış, ancak, herhangi bir yazılı belgeyle varlıklarını koruyup günümüze kadar gelememiş diğer eski İran dilleri arasında, Eski Part Dili, Eski Soğd Dili, Eski Hârizm Dili ve Eski Belh dili yer alır (Rızâyî-yi Bâğbidî, 1380 hş.: X, 546).

B. ESKİ FARŞÇA DÖNEMİNDE ALFABE/YAZI

1. Eski Farsça Alfabeti/Çivi Yazısı

Eski Farsça'nın yazıldığı alfabe, “çivi yazısı” adı verilen bir alfabledir. Bu yazıya çivi yazısı adı verilmesinin gerekçesi de, harflerinin çiviye benzemesindedir. Elamlılar ve Babilliler arasında yaygın olarak kullanılan çivi yazısı, sağdan sola doğru yazılmaktadır. Okunması çok zor ve birçok simgeden oluşan bu alfabe, İranlılar daha da kolaylaştırmak amacıyla birtakım simgelerini atarak basitleştirip kendilerine özgün bir alfabe haline getirmiş, “Fars Çivi Yazısı” adını vermişlerdir. İranlıların çivi yazısında yaptıkları bu köklü değışim ve geliştirme, büyük bir kültürel değışim olarak kabul edilir. Ancak bu kapsamlı değışimin, kesin olarak ne zaman ve kim tarafından

yapıldığı bilinmemektedir (Mîr Bâkırî Ferd vd., 1381 hş.: I, 22-23). Kaynaklara göre; Büyük Dâryûş'un eski Farsça'nın yazıya aktarılması için bir alfabe bulunmasını emretmesiyle, Akkad ve Sümer alfabelerinden yapılan birtakım iktibaslarla bu alfabe oluşturulmuştur. Eski Farsça, sağdan sola doğru yazılmaktadır. 36 harften oluşan bu alfabe, Ahâmenişler'in yıkılışına kadar kullanılmıştır (Rızâzâde-yi Şafak, 1352 hş.: 29; Ebu'l-Kâsımî, 1374 hş.: 35).

2. Avestâ Alfabeti/Dîn-i Debîrî

Avestâ Dili, "Avestâ Alfabeti" ya da "Dîn-i Debîrî" adıyla bilinen bir alfabeyle yazılıyordu. Bu yazı, muhtemelen Sâsânîler'in son dönemlerine doğru VI. yüzyılda, o zamanlara kadar dilden dile sözlü olarak aktarılan *Avestâ* metnini yazıya geçirmek için Pehlevî alfabeti ve Zebûrî adı verilen alfabelerden yararlanılarak oluşturulmuştur. Avestâ alfabeti, sağdan sola doğru yazılır ve her kelime sonunda bulunan bir noktayla diğerinden ayrılır (Komisyon, 1342-1343 hş.: I, 638; Turâbî, 1373 hş.: 35-36; Ebu'l-Kâsımî, 1374 hş.: 41). Abdullâh b. Mukaffâ (ö. 143/760) ve Mesûdî (ö. 346/957) gibi bazı yazarlar söz konusu alfabeden "Dîn-i Debîre" ve "Dîn-i Defire" adlarıyla söz ederler (Turâbî, 1373 hş.: 36).

3. Diğer Alfabetler

MÖ. III. binli yıllarda günümüz Irak coğrafyasının güney bölgelerinde egemen Sümerlerin kullandıkları çivi yazısıyla yazılan Sümer Alfabeti, yine MÖ. III. bin yıldan I. bin yıla kadar Mezopotamya bölgesinde yaygın olarak kullanılmış olan Akkad Alfabeti ve günümüz İran'ında Hûzistân/Elam adıyla bilinen bölgede Sümer alfabetinden yararlanılarak oluşturulmuş ve kullanılmış olan Elam Dili de, Eski İran'da, Eski Farsça Dilleri döneminde kullanılmış alfabetler arasında yer almaktadır (Ebu'l-Kâsımî, 1374 hş.: 44-45).

Abstract: Modern Persian language or *Farsi*, is the language of modern Iran and is also widely spoken in Afghānistan. It has its origins in the language of the Achaemenids or 'Old Persian', which was the official language of the Achaemenids and one of several Iranian languages spoken at the time. Other languages included Avestan, which was spoken in northeastern Iran and Median, or the language of the Medes, which is mentioned by the Greek historian Herodotus. 'Old Persian' dates back to the 6th century BC and was spoken until the 3rd century BC. It was closely related to Sanskrit and was the official language of the Achaemenid empire. Used mostly by the Achaemenid court and nobility, its use was localized to southwestern Persia, or Persis.

It is now believed that the Old Persian cuneiform script was invented on the instructions of the Achaemenid King, Darius I, (521 - 486BC), and is preserved on rock reliefs, on inscriptions at Pasargadae and Persepolis, on gold, silver and stone tablets, on a number of seals and calcite vases and on only a very small number of clay tablets. The longest and most widely known example of Old Persia cuneiform is Darius's inscription on the rock at Behistun. Its use was not widely adopted, Elamite and Aramaic continued to be used for everyday court and

administrative purposes. Old Persian cuneiform stopped being used after the reign of Artaxerxes III (358 - 338 BC).

Key Words: Persian language, Old Persian language, Persian Literature

Kaynakça

- Bahâr, Melikuşşuarâ, (1373 hş.) **Sebşinâsî/Târîh-i Tatavvur-i Nesr-i Fârsî**, Tahran.
- Dihhudâ, Alî Ekber, (1346 hş.), **Lugatnâme-yi Dihhudâ**, Tahran.
- Ebu'l-Kâsımî, Muhsin, (1375 hş.), **Râhnumâ-yi Zebânhâ-yi Bâstânî-yi Îrân**, Tahran.
- Ebu'l-Kâsımî, Muhsin, (1374 hş.), **Zebân-i Fârsî ve Serguzeşt-i Ân**, Tahran.
- Ebu'l-Kâsımî, Muhsin, (1374 hş.), **Târîh-i Zebân-i Fârsî**, Tahran.
- Hânlerî, Pervîz Nâtil, (1369 hş.), **Heftâd Sohen**, Tahran.
- Hânlerî, Pervîz Nâtil, (1374 hş.) **Târîh-i Zebân-i Fârsî**, Tahran.
- Hânlerî, Pervîz Nâtil, (1347 hş.), **Zebânşinâsî ve Zebân-i Fârsî**, Tahran.
- İsti'lâmî, Muhammed, (1981), **Bugünkü İran Edebîyatı hakkında Bir İnceleme** (çev. Mehmet Kanar), Ankara.
- Komisyon, (1342-1343 hş.) **Îrânşehr**, Tahran.
- Lazar, Gilbert, (1372 hş.) “Rîşehâ-yi Zebân-i Fârsî-yi Edebî”, **Îrânâme**, XI/4, Bethesda.
- Mîr Bâkırî Ferd vd., (1381 hş.), **Târîh-i Edebiyyât-i Îrân**, Tahran.
- Muîn, Muhammed, (1375 hş.), **Ferheng-i Fârsî**, Tahran.
- Muîn, Muhammed, “Pârsî-yi Bâstân”, (1346 hş.), **Lugatnâme**, Tahran.
- Mutlâk, Celâl Hâlıkî, (1989), “Serguzeşt-i Zebân-i Fârsî”, **Îrânşinâsî**, I/1 Bethesda, Maryland.
- Oranskii, Iosif Mikhailovich, (1379 hş.), **Fıkhu'l-luga-yi Îrânî** (çev. Kerîm-i Keşâverz), Tahran.
- Öztürk, Mürsel, (1985), “İslamiyet'ten önceki İran Medeniyeti”, **Doğu Dilleri**, Ankara.
- Rızâyî-yi Bâğbîdî, Hasan, (1380 hş.), “Îrân”, **Dâ'iretu'l-ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî**, Tahran.
- Rızâzâde-yi Şafak, Sâdık, (1352 hş.), **Târîh-i Edebiyyât-i Îrân**, Tahran.
- Rypka, Jan, (1370 hş.), **Târîh-i Edebiyyât-i Îrân** (çev. Kerîm-i Keşâverz), Tahran.
- Tefezzulî, Ahmed, (1376 hş.), **Târîh-i Edebiyyât-i Îrân Pîş Ez İslâm**, Tahran.
- Turâbî, Seyyid Muhammed, (1373 hş.), **Târîh-i Edebiyyât-i Îrân Pîş Ez İslâm**, Tahran.
- Yârşâtur, İhsân, (1346 hş.), **Lugatnâme-yi Dihhudâ**, “Zebânhâ ve Lehçehâ-yi Îrânî”, Tahran.
- Yazıcı, Tahsin-Öztürk, Mürsel, (1999), “İran”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul.